

FODOR PÁL

Máltai kalózkok, török rabok és francia kereskedők a Földközi-tengeren a 17. század elején

A Földközi-tenger történetével foglalkozó történészek az 1580–1680 közötti száz évet a kalózkodás egyik aranykorának tekintik. A kereskedelem eme sajátos válfaja sohasem hiányzott a Mediterráneumból, ám az 1574 utáni politikai klíma kifejezetten kedvezett neki. Ebben az évben zajlott le az utolsó nagy összecsapás az oszmánok és a spanyolok között, majd 1580-ban a két tengeri nagyhatalom fegyverszünettel zárta le az évtizedek óta folyó, s formálisan oszmán győzelemmel végződött földközi-tengeri „világháborút”.¹ Ahogy megszűnt a nagy háború, romlásnak indult a két birodalom félelmetes tengeri hadereje. Különösen gyorsan és látványosan csökkent az oszmán flotta mérete és nőtt technológiai lemaradása.² Ez a haderő az 1570-es években még rendszeresen látogatta a tenger nyugati medencéjét, de a kilencvenes években már csak elvétve mozdult ki a Földközi-tenger keleti feléből.³ A tenger „rendőreinek” visszahúzódása, tétlensége miatt védtelenül maradt vagy gyengén őrzött vizekre, partokra és szigetekre „tengeri farkasok” nyomultak be, akiknek száma napról napra gyarapodott, s akik egyre vakmerőbben csaptak le minden lehetséges zsákmányra: hajóra, élelemre, szövetre, pénzre és emberre.⁴

A mediterráneumi kalózkodás már régóta sajátos, csak rá jellemző jegyekkel rendelkezett. Miután a kereszténység és az iszlám nagy összecsapása a 16. század elején mindkét oldalon az erők összefogását követelte meg, a korábban alkalmi, „megélhetési” bűnözést folytató helyi elemeket mind az oszmán, mind a spanyol bi-

1 A kifejezés *Andrew C. Hess*től származik: *The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World War*. *International Journal of Middle East Studies* 1973. 55–76. Vö. *Uő*: *The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History. Past and Present* 1972. 53–73.

2 *Andrew C. Hess*: *The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago and London, 1978. 209.; *Fodor Pál*: *Két szárazföldi háború között. Oszmán tengeri előkészületek 1590–92-ben*. *Hadtörténelmi Közlemények* 1994. 2. sz. 8–12.

3 *Alexander H. de Groot*: *The Ottoman Mediterranean since Lepanto (October 7th, 1571). Naval Warfare during the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. *Anatolica* 1994. 269–293.; *Fodor Pál*: *The Organisation of Defence in the Eastern Mediterranean at the End of the Sixteenth Century*. Előadás a *Kapudan Pasa* c. nemzetközi konferencián (Rethymon, Kréta, 2000. jan. 7–9.).

4 *Fernand Braudel*: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. II. Bp.* 1996. 915–941.

rodalom igyekezett a maga szolgálatába állítani, hogy államilag felügyelt kalózkodással is bomlassza az ellenfél védelmi rendszerét és háterszágát. Ilyen módon a kalózkodásban bizonyos normarendszer vagy szokásjog alakult ki, amelyet többé-kevésbé az egész Földközi-tengeren igyekeztek betartani. A kalózhajók többnyire valamelyik király vagy fejedelem engedélyével, úgynevezett pátenslevéllel (*patente di corso*) futottak ki a tengerre. A kalózkodók használhatták a megbízó valamelyik kikötőjét, baj esetén védelmet kaptak tőle, ennek fejében viszont át kellett adniuk a zsákmány előre meghatározott részét (mint ahogy a hajó személyzetével és a vállalkozás pénzelőivel is osztozniuk kellett). Ha a pártfogó állam jelentősebb tengeri hadjáratba fogott, akkor elvárta kalózeitól, hogy csatlakozzanak a hajóhadhoz. Az állami felügyelet korlátozta a kalózkodók szabadságát, hiszen az azonos vallásúakat vagy a politikai szövetségeket elvben nem volt szabad bántaniuk, s csak a pátenslevelekben megszabott területeken és időhatáron belül mozoghattak. Mindezek miatt a mediterrán kalózkodást megkülönböztették a közönséges tengeri rablótól. Az előbbi neve *corsaro*, *corsaire*, magáé a kalózkodó-expedícióé pedig *corso*, *course* volt; ezzel szemben a korlátot, kíméletet és viselkedési szabályokat nem ismerő, mindenkire tetszésük szerint rátámadó banditákat a *pirata*, *pirate* szóval illették, akcióikat pedig *pirateria-nak*, *piraterie*-nek nevezték. A 16. század végére azonban fokozatosan csökkent a kétféle típus közötti különbség, és a Földközi-tengeren is terjedtek a piráták által alkalmazott módszerek, amiben nem kis részük volt az Atlanti-óceánról érkező „idegenek”-nek.⁵

Az 1580 és 1680 közötti időszakban a számos helyi „kisvállalkozó” mellett (a keleti medencében a törökök ezeket *levend*-eknek nevezték)⁶ négy nagy csoport járult hozzá meghatározó módon a zsákmányoló gazdaság ismételt fellendüléséhez.⁷ Az Adriai-tengeren, a dalmáciai partvidéken az ún. *uszkokok*, vagyis délszláv menekültek hozták létre rettegett kalózkodó-szervezetet. Ezek a hihetetlenül szívós és kegyetlen emberek, akik inkább a tengeri bandita, a piráta kategóriájába sorolhatók, alacsony létszámuk ellenére, Habsburg és pápai támogatással, a 16. század végére már

5 F. Braudel: i. m. 916–917. Még precízebb osztályozást ad: Michel Fontenay: La place de la course dans l'économie portuaire: l'exemple de Malte et des ports barbaresques. Annales. Économies, Sociétés, Civilisations 1988. 1321–1325. és Michel Fontenay–Alberto Tenenti: Course et piraterie méditerranéennes, de la fin du Moyen Age au début du XIXe siècle. In: Course et Piraterie. Paris, 1975. 87–134.

6 Mustafa Cezar: Osmanli tarihinde levendler. Istanbul, 1965.; Nicolas Vatın: L'Empire ottoman et la piraterie en 1559–1560. Előadás a Kapudán Pasa c. konferencián (ld. a 3. jegyzetben).

7 A 15–18. századi földközi-tengeri kalózkodással terjedelmes szakirodalom foglalkozik, sőt, az utóbbi időben egyfajta „robbanás” figyelhető meg a témában. Magam a későbbiekben idézendő munkákon kívül a következő összefoglaló leírásokat használtam: Otto Eck: Seeräuberei im Mittelmeer. Dunkle Blätter europäischer Geschichte. München–Berlin, 1940., főleg 135–188.; F. Braudel: i. m. 915–941.; Alberto Tenenti: Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise 1592–1609. Paris, 1959. 11–65.; Vő: Piracy and the Decline of Venice 1580–1615. London, 1967.; Andreas Rieger: Die Seeaktivitäten der muslimischen Beutefahrer als Bestandteil der staatlichen Flotte während der osmanischen Expansion im Mittelmeer im 15. und 16. Jahrhundert. Berlin, 1994. (Islamkundliche Untersuchungen 174.)

hatalmas károkat okoztak a velencei és a török hajózásnak.⁸ A második nagy központ a nyugaton Barbariának (*Barbary, Les Barbaresques*) nevezett Észak-Afrikában alakult ki, ahol az isztambuli fennhatóság alól fokozatosan önállóul Algír, Tunisz és Tripoli mindinkább a tengeri rablóvállalkozások szolgálatába állította katonai és gazdasági erejét. Az észak-afrikai kalózok nemcsak a Földközi-tenger nyugati felét kalandozták be, hanem az Adriára, a Levantéra, sőt a 17. században az Atlanti-óceánra is kiterjesztették zsákmányszerző akcióikat.⁹ A harmadik csoportot két, egymással olykor szövetségben is harcoló katonai rend alkotta. Az egyiket, a Szent István lovagrendet a toszkán nagyherceg, Cosimo Medici hozta létre 1562-ben Pisában. A másik a fényes múlttal rendelkező jeruzsálemi Szent János lovagrend volt, amely 1530 óta Máltán tartotta székhelyét. A két harcos rend hajói eleinte jobbra a tenger nyugati és középső részén (az észak-afrikai partoknál) cirkáltak, de 1580 után a Földközi-tenger keleti medencéjébe, a Levantéba tették át tevékenységük fő színterét.¹⁰ Végül, negyedikként, ugyancsak 1580 után, az ún. északiak (tkp. nyugatiak: *ponentini*): az angolok és a hollandok kapcsolódtak be a „Belső-tengeren” folyó zsákmányszerzésbe. Az angolok mintegy mellékfoglalkozásként, kereskedelmi és fuvarozási tevékenységük kiegészítéseképpen úzták a banditizmust, ám ezt olyan kíméletlen erőszakossággal tették, hogy a „helyiek” hamarosan a Mediterráneum legnagyobb rablóinak, igazi pirátáknak tekintették őket.¹¹ Az 1580 utáni kalózháború mindenki háborúját jelentette mindenki ellen. Miközben a nyugat-európai kereskedő hatalmaknak a 17. században szabályos hadjáratokat kellett indítaniuk az

- 8 *Ekkehard Eickhoff*: Die Uskokn in der Adria. Ein Kapitel südeuropäischer Seegeschichte. *Annales Universitatis Saraviensis. Philosophie – Lettres* 1956. 196–226.; *A. Tenenti*: Piracy and the Decline i. m. 3–15.; *Maurice Aymarch*: XVI. yüzyılın sonunda Akdeniz’de korsanlık ve Venedik. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 1962. 220–223.; *Benda Kálmán*: Az uszkokok Tiszántúltra telepítésének terve 1605–1608-ban. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1977. 195–199.; *Catherine Wendy Bracewell*: The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth Century-Adriatic. Ithaca–London, 1992.
- 9 *Sir Godfrey Fisher*: *Barbary Legend. War, Trade and Piracy in North Africa 1415–1830*. Oxford, 1957.; *F. Braudel*: i. m. 931–936.; *Salvatore Bono*: I corsari barbareschi. Torino, 1964.; *A. Tenenti*: Piracy and the Decline i. m. 16–31.; *M. Aymar*: i. m. 223–225.; *Peter Earle*: Corsairs of Malta and Barbary. London, 1970. 23–94.; *Jamil M. Abun-Nasr*: A History of the Maghrib in the Islamic Period. Cambridge–New York–stb., 1987. 159., 165–166.; *M. Fontenay*: La place de la course i. m. 1321–1347.; *A. Rieger*: i. m. 36–443.; *J. Nagy László*: Magyar származású kormányzó Algírban 1580–1582. *Világtörténet* 1998. tavasz–nyár, 45–49.; *Daniel Panzac*: Les corsaires barbaresques. La fin d’une épopée 1800–1820. Paris, 1999.
- 10 *F. Braudel*: i. m. 923–930.; *S. Bono*: i. m. 116–135.; *A. Tenenti*: Piracy and the Decline i. m. 32–55.; *M. Aymar*: i. m. 225–226.; *P. Earle*: i. m. 97–271.; *Michel Fontenay*: L’Empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle. *Révue d’histoire moderne et contemporaine* 1985. 185–208.; *Vó*: La place de la course i. m. 1321–1347.; *Vó*: Corsaires de la fois ou rentiers du sol? Les Chevaliers de Malte dans le „corso” méditerranéen au XVIIe siècle. *Révue d’histoire moderne et contemporaine* 1988. 361–384.
- 11 *G. Fisher*: i. m. 137. skk.; *F. Braudel*: i. m. 666–689.; *A. Tenenti*: Piracy and the Decline i. m. 56–86.; *M. Aymar*: i. m. 227–229.; *Richard Tilden Rapp*: The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony: International Trade Rivalry and the Commercial Revolution. *The Journal of Economic History* 1975. 499–525.; *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*. Ed. by Halil İnalcik with Donald Quataert. Cambridge, 1994. 376–377.

észak-afrikai kalózállamok megfékezésére, addig a katolikus velenceiek szerint a görög szigetvilágot dúló kalózok közül a keresztények voltak a legrosszabbak, mivel azok mindenkit egyformán könyörtelenül kifosztottak.¹²

A földközi-tengeri kalózkodás mértékéről és a kereskedelemre gyakorolt hatásáról eltérő vélekedésekkel találkozhatunk. Noha a banditizmus szinte az egész tengeret elborította, a mértékadó történészek óvakodnak attól, hogy túl nagy szerepet tulajdonítsanak neki a Mediterráneum hanyatlásában. Annál is kevésbé, mert a térség a 17. században is a világkereskedelem egyik fő ütőere maradt. Arra is felhívták a figyelmet, hogy a kalózkodás fellendülése a kereskedelem virágzásának jeleként is felfogható: nyilván azért vágtak bele egyre többen, mert volt mit zsákmányolni. Ugyanakkor a kalózkodás kétségkívül hozzájárult az egyes kereskedő nemzetek vagy államok közötti erőviszonyok átrendeződéséhez, s ha lehet válságról beszélni a 17. századi Földközi-tengeren, akkor az éppen ebből az átrendeződésből, vagyis a kereskedelmi fölény megszerzéséért folytatott harcból fakadt.¹³ Egyesek szerint a levantei áruforgalom korábbi fő haszonélvezői: Velence és Franciaország 17. század eleji háttérbe szorulása részben éppúgy az ellenük folyó kalózháborúra vezethető vissza, mint ahogy az angolok sikerei is (1610 körül már ők ellenőrizték a levantei forgalom zömét) részint az általuk alkalmazott erőszakkal magyarázhatók.¹⁴ Nem könnyű megítélni azt sem, hogy miként érintette a kalózkodás az Oszmán Birodalmat. Annyi azért látható, hogy miután a számottevő keresztény kalózállamok akciói 1580 után elsősorban a Levantét és azon belül (hivatalosan legalábbis) a muszlimokat sújtották, az oszmán állam mind kevésbé tudta megvédeni saját vizeit, partjait és lakosságát. A tengeri védelmi rendszeren a kalózok már a 16. század végén szinte tetszésük szerint hatoltak át,¹⁵ és az állandó bizonytalanság hosszú távon tönkretette a törökök

12 O. Eck: i. m. 171–185.; M. Fontenay: Corsaires de la fois i. m. 368.

13 Michel Fontenay: The Mediterranean, 1500–1800: Social and Economic Perspectives. In: Hospitaller Malta 1530–1798. Studies on Early Modern Malta and the Order of St John of Jerusalem. Ed. by Victor Mallia-Milanes. Malta, 1993. 43–110., főleg 72–83. Nagy művének negyedik kiadásában Braudel is hasonló következtetésekre jutott: F. Braudel: i. m. 934. Peregrine Hurden és Nicolas Purcell frissen megjelent monográfiájához (The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History. Oxford–Malden, 2000.) egyelőre nem tudtam hozzájutni.

14 A. Tenenti: Piracy and the Decline i. m. 3–86.; M. Aymar: i. m. 220–229. Velence hanyatlásának belső okaira Id. a Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Ed. with an introduction by Brian Pullan. London, 1968. c. kötet tanulmányait, főleg: Carlo M. Cipolla: The Economic Decline of Italy. In: i. m. 127–145. A franciákat sújtó bajokra: Paul Masson: Histoire du commerce français dans le Levant. Au XVIIIe siècle. Paris. 1896. H–M., 118–135. Az angolok és a hollandok kereskedelmére: Susan A. Skilliter: William Harborne and the Trade with Turkey, 1578–1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations. London, 1977.; Alfred C. Wood: A History of the Levant Company. London, 1964.²; Alexander H. de Groot: The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610–1630. Leiden–Istanbul, 1978.; Niels Steensgaard: The Dutch East India Company as an Institutional Innovation. In: Dutch Capitalism and World Capitalism. Publ. sous la direction de Maurice Aymar. Cambridge–Paris, 1982. 235–257.; An Economic and Social History i. m. 364–379., 487. skk., főleg 505–506., 520–524.

15 B. J. Slor: Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500–1718. I–II. Istanbul, 1982. 117–126.; Fodor P.: The Organisation of Defence i. m. (Id. a 3. jegyzetben).

saját, „belső” hajózását; hogy a veszteségeket enyhítsék, mind az állam, mind az egyének egyre inkább a nyugatiakat és a keresztény oszmán alattvalókat (főleg a görögöket) vették igénybe az oszmán kikötők közötti áruszállításban is.¹⁶ Láthatóan megsínylették a kalózháborút az oszmán partvidékek is: a lakosság az állandó zaklatások miatt elhagyta parti településeit, és a belső vagy magasabban fekvő részekre húzódott vissza.¹⁷ Mindazonáltal óvatosságra int az a pápai udvarból származó vélemény, amely szerint a keresztények rablásai „soha nem okoztak valódi károkat az oszmánok monarchiájának, és inkább csak irritálják, semmint fájdalmat okoznak neki”.¹⁸ 1641-ben Alvise Contarini velencei követ maga is hasonlóképpen nyilatkozott, ami azért is figyelemre méltó, mert a köztársaság hivatalnokai általában éppen a keresztény *covso*-l szokták okolni a Levante (persze elsősorban Velence) kereskedelmének minden nyomorúságáért.¹⁹

Jóval nagyobb egyetértés mutatkozik maguknak a kalózkodóknak a megítélésében. Általános vélemény szerint a mediterrán kalózkodás (*corso*) a fejlődés fő áramából kimaradt, szegény társadalmak kísérlete volt arra, hogy legalább részlegesen kárpótolják magukat azokért a veszteségekért, amelyeket az északiak fölénybe kerülése miatt szenvedtek el a javak cseréjében (kezdetben az angolok és a hollandok kalózkodása is a felzárkózást szolgálta).²⁰ E kísérlet részleges sikerét látszik bizonyítani, hogy míg a 17. században a régi kereskedővárosok (Barcelona, Genova, Velence) stagnáltak vagy hanyatlottak, addig a kalózkodásra átállt kikötők fejlődtek.²¹ Persze nem kis részben éppen azért, mert élvezték az északiak vagy a kereskedelmi versenyben egyelőre helytálló marseille-iek támogatását.²² Így volt ez Máltával, „a keresztény kalózkodás fővárosával” is – ahogyan Peter Earle nevezte –, amely Marseille-en kívül Szicíliára, Nápolyra, Livornóra stb. támaszkodva vívta ki kétes, de mégis tiszte-

16 Traian Stoianovitch: The Conquering Balkan Orthodox Merchant. The Journal of Economic History 1960. 269. skk.; *Evangelia Balta*: The Economic Advancement of the Rum millet as a Function of Otherness. (Kézirat; ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta.); P. Earle: i. m. 112., 145–146.; H. J. A. Sire: The Knights of Malta. New Haven–London, 1996. 91. (Az 1994-ben megjelent mű első papírkötésű kiadását használtam.)

17 M. Fontenay: L'Empire ottoman et le risque corsaire i. m. 204–205.

18 Egy 1667. évi levélből idézi: M. Fontenay: Corsaires de la fois i. m. 366.

19 Michel Fontenay: Chiourmes turques au XVIIe siècle. In: Le genti del mare Mediterraneo. (XVIIe Colloque international d'histoire maritime. Naples, 1980). A cura di Rosalba Ragosta. Naples, 1981. 880.

20 M. Fontenay: La place de la course i. m. 1324–1325.; *Uő*: The Mediterranean i. m. 75–76. A kalózkodás mintegy „ikertestvére” az elszegényedő szárazföldi területek banditizmusának, amely a 17. században – az Oszmán Birodalmat is beleértve – a Földközi-tenger térségében mindenütt elterjedt. Ld. F. Braudet: i. m. 773–795.; Henry Kamen: The Iron Century. Social Change in Europe 1550–1660. London. 1971., főleg 331–426.; *Fikret Adan?r*: Heiduckentum und osmanische Herrschaft. Sozialgeschichtliche Aspekte der Diskussion um das frühneuzeitliche Räuberwesen in Südosteuropa. Südost-Forschungen 1982. 43–116.; William J. Griswoold: The Great Anatolian Rebellion 1000–1020/1591–1611. Berlin, 1983.

21 M. Fontenay: La place de la course i. m. 1324.; *Uő*: The Mediterranean i. m. 77. Algír a 17. században a maga 100 000 lakosával megelőzte Genovát, Marseille-t, Barcelonát és Livornót is.

22 A barbariai kalózállamok és az északiak kapcsolatára ld. *İdris Bostan*: Garb Ocaklarının Avrupa ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi 1988–1994. 59–86.

letet parancsoló hírnevét.²³ Jellemző, hogy míg a földközi-tengeri társadalmak többsége a 17. században súlyos demográfiai válságot élt át, addig Málta lakossága az 1590. évi kb. 32 000 főről 1670 körülre mintegy 60 000-re emelkedett.²⁴

A továbbiakban a máltai kalóz-gazdaság egyik fontos ágazatáról, nevezetesen az oszmán alattvalók fogságba vetéséről és kiváltásáról, s az ügyletek háttérében kitapintható politikai és kereskedelmi érdekekről fogok szólni. A tanulmány alapjául egy Párizsban, a *Bibliothèque Nationale*-ban őrzött dokumentumgyűjtemény szolgált, amely valaha minden bizonnyal Jean Dupuy izmiri francia konzul (1626–1651) tulajdonában volt.²⁵ A szóban forgó „defter”-ben 36 darab, oszmán kádik által kiállított jogi elismervény (*temesszük és hüddzset*) található. Az anyag fontosságát az adja, hogy a 36-ból 27 irat négy különböző, Máltán raboskodó török kádi kezétől származik, amelyben fogságból szabaduló oszmán alattvalók elismerik, hogy a maguk kiváltására kölcsönt vettek fel az izmiri francia konzultól vagy annak Máltán élő ágenseitől. Miután tudtommal ilyen dokumentumok eddig nem kerültek elő, most első alkalommal pillanthatunk bele egy eddig jobbra csak sejtett, igen érdekes rabkiváltó mechanizmus működésébe. Mielőtt azonban erre rá- térnék, célszerűnek látszik rövid áttekintést adni a lovagok államáról és a máltai kalózkodás szervezetéről.

A jeruzsálemi (később máltai) Szent János egyházi lovagrendet (teljes nevén: „A Szent Jánosról elnevezett jeruzsálemi ispotály rendje”-ét) hivatalosan 1113 körül alakították azzal a céllal, hogy segítségére legyen a Szentföldre érkező nyugati zarándokoknak.²⁶ A johanniták vagy ispotályosok eleinte kizárólag az általuk fenntartott jeruzsálemi kórházak betegeinek ápolásával foglalkoztak. Ám a katonáskodó templomosok példáját követve hamarosan ők is bekapcsolódtak a zarándokok védelmébe és a muszlimok elleni harcokba, mivel a közel-keleti kereszties államok vérszen meggyengültek. Így alakult ki a század közepére a rend kettős: betegápoló és katonai jellege, valamint hierarchikus szervezete, amelyet az 1155 táján szerkesztett

23 P. Earle: i. m. 99–100.; M. Fontenay: La place de la course i. m. 1331–1333.

24 M. Fontenay: La place de la course i. m. 1325., 1343.: 7., 8., 10. és 12. jegyz., 1345.: *Uő*: The Mediterranean i. m. 61., 77.

25 Bibliothèque Nationale de Paris (= BN), Département orientál (= DO). Manuscrit fonds turc. 1234.

26 Az itt következőkhöz ld. Ernle Bradford: *The Great Siege. Malta 1565*. London. 1964.; Jonathan Riley-Smith: *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus c. 1050–1310*. London, 1967.; *Uő*: *Hospitallers. The History of the Order of St John*. London–Rio Grandé, 1999.; Claire-Éliane Engel: *Histoire de l'ordre de Malte*. Genève–Paris–Munich, 1968.; Zombori István: *Lovagok és lovagrendek*. Bp. 1988. 51–77.; H. J. A. Sire: i. m.; Marjai Imre: *A kereszt és a kard lovagjai. (A máltai lovagrend)*. Bp. 1990.; Alan Forey: *The Militarisation of the Hospital of St. John*. *Studia Monastica* 1984. 75–89.; Anthony Luttrell: *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*. *Collected Studies*. Aldershot–Brookfield (Variorum Reprints), 1992.; Nicolas Vatín: *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jerusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480–1522)*. Louvain–Paris, 1994. (Collection Turcica 7); Johanna Maria van Winter: *Sources Concerning the Hospitallers of St John in the Netherlands. 14th– 18th Centuries*. Leiden–Boston–Köln, 1998.

rendi regula szentesített.²⁷ A johanniták a következő évtizedekben a keresztes eszme és a Szentföld legbátrabb, legeltökéltebb védelmezői lettek.

Jeruzsálem eleste (1187) után a rend Akkóba, a keresztes államok végső bukását (1291) követően pedig Ciprusra költözött. Ekkor saját hajóhad építésébe fogott, és 1309-ben, miután évekig elhúzódozó harcban elfoglalta, Rodosz szigetére tette át székhelyét. Itt szilárdult meg a rend új szervezete, amelyet az előző század végén alakítottak ki, s amely kisebb változásokkal a 16–17. században is fennmaradt. Rodoszon a rend tagjai olyan kiváló tengerészekké képezték ki magukat, hogy egészen a 18. század végéig őket tartották a földközi-tengeri keresztes háború legfélelmetesebb és legerősebb osztagának. 1523 elején Szülejmán török szultán kiűzte Rodoszról a lovagokat, akik csak 1530-ban találtak maguknak új, végleges otthont, amikor V. Károly nekik adományozta Málta és Gozo szigetét az észak-afrikai Tripolival együtt.

A Máltán berendezkedő lovagok egyfajta egyfajta arisztokratikus köztársaságban éltek. A rendtagok zömét három nagyobb csoportra osztották. Az elsőt a katonáskodás terhét viselő lovagok alkották, akik a legelőkelőbb arisztokrata és nemesi családokból származtak. Lovag csak az lehetett, aki mindkét ágon legalább négy nemesi őst tudott felmutatni (egyes tartományok nyolc, sőt tizenhat nemesi őst is megkövetelhettek). A másodikba tartoztak az egyházi személyek (káplánok), a harmadikba pedig az ún. szolgáló testvérek, akik néha katonáskodtak, de jobbra a kórházakban teljesítettek szolgálatot. A rend élén a nagymester állt, aki választás útján nyerte el élethosszig tartó hivatalát. Elvben felette helyezkedett el a generális káptalan, amelyben a rend legmagasabb központi és tartományi méltóságai foglaltak helyet, akik máskülönben a nagymester beosztottai voltak (őket hívták „nagykereszteknek”). Akárcsak a rend valamennyi tagja, ők is feltétlen engedelmességgel tartoztak a nagymesternek. Ezt kihasználva a poszt birtokosai lassanként függetlenítették magukat a generális káptalantól, s 1631 után 145 évig össze sem hívták annak ülését. A nagymestert ezenkívül egy tanács segítette, melynek munkájában a máltai püspök és a Szent János templom perjele mellett a nyolc „nyelv” elöljárói, a *bailli*-k vettek részt, akik egyúttal a rend vezető tisztségeit (főkincstárnok, marsall, admirális, főispotályos stb.) is betöltötték. A nemzetek szerint tagozódó „nyelvek” a rend felső szintű gazdasági és szervezeti egységei voltak, amelyek több kisebb egységet (*perjelség*, *komturia* vagy *commanderie*) foglaltak magukban. A franciák renden belüli túlsúlyát jól mutatja, hogy a nyolc „nyelv”-ből három Franciaország területén feküdt.²⁸ A rend gazdasági hátszágát egyfelől a pápai kiváltságlevelekben biztosított egyházi és más adómentességek, másfelől a gazdag föld- és egyéb adományok biztosították, amelyekből a lovagok a rendházak és a hozzájuk tartozó birtokok hálózatát alakítottak

27 Magyar fordítását közreadta *Homonnai Sarolta* és *Hunyadi Zsolt*: A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája. Szeged, 1996. (Documenta Historica 126. A JATE Történezh Diákkör kiadványa) 11–16.

28 Ezek a következők voltak: provençe-i, auvergne-i, francia; a többi: itáliai, aragóniai, angliai, német, kasztíliai-portugál. Az angol „nyelv” a reformáció győzelme után megszűnt, birtokait az angol parlament 1540-ben a korona számára foglalta le. Ld. *J. Riley-Smith*: *Hospitallars* i. m. 81.

ták ki – eleinte a zarándokutak mentén és a főbb kikötőkben, utóbb pedig Európa minden jelentős államában. E birtokokat alapszintű kezelési-igazgatási egységekként a fent említett *komturiák*-ba osztották, élükre lovagokat állítottak, akik a jövedelem megszabott részét (ezt nevezték *responsio*-nak) feletteseik közreműködésével évente beküldték Máltára. Ebből tartották el a rend ott élő tagjait és fizették ki a flotta és a máltai állam minden egyéb költségét. A lovagok közül azok, akik nem viseltek tartományi hivatalt, többségükben nem a saját „nyelvük” területén, hanem nemzettársaikkal közösen a „nyelv” máltai szállásán (*auberge*) laktak, és engedelmességet, szűziességet és szegénységet fogadva szolgálták rendjüket és a kereszténységet.

Annak ellenére, hogy gyakran a sziget és a rend szuverén uralkodójaként lépett fel, a máltai nagymester kifelé sem volt teljesen önálló. A rend fejeként a pápa fennhatósága alatt állt, akit a máltai inkvizitor képviselt a szigeten. Ezenkívül hűbérura volt Szicília mindenkor uralkodója, ekkoriban a spanyol király, ami a károlyi adományból következett. Idő haladtával pedig mindinkább tekintetbe kellett vennie a francia király óhajait is, mivel mind a lovagrend francia tagsága, mind a francia gazdasági kapcsolatok miatt egyre erősebben rá volt utalva a francia állam jóindulatára.²⁹ Ebben a hármasságú rendszerben kellett a rendnek megfelelnie annak a követelménynek, amelyet Károly császár így határozott meg: „használgják erejüket és fegyvereiket a szent hit álnok ellenségeivel [ti. a muszlimokkal] szemben”.³⁰ Ebben a feladatkörben a lovagok kitűnően feltalálták magukat, hiszen a „szent háború” jegyében nemcsak a nagy, közös keresztény tengeri hadjáratokból vagy a keresztény bázisok (1565-ben éppen saját szigetük) védelméből vették ki részüket, hanem, ahogyan már rodoszi korszakukban is, kalózkciókat is rendszeresen hajtottak végre az oszmán és az észak-afrikai vizeken.³¹

A 17. század elején a máltai kalózkodás már jól bejáratott rendszer szerint működött.³² Ebben a rendszerben élesen elváltak egymástól a lovagok kötelező katonai szolgálatával összekapcsolódó akciók és az egyéni vállalkozók által szervezett tengeri utak, amelyekhez a rend engedélyét és zászlóját adta. A rend flottája első pillantásra meglepően kicsinek tűnik: a 16. században négy, 1596-tól öt, 1628-tól hat, 1651-től hét, 1685-től pedig nyolc gályából állt.³³ Igaz viszont, hogy ezek a hajók a Földközi-tenger legjobban felszerelt és legelszántabb legénységgel rendelkező egységei voltak.³⁴ E tengeri haderő mindenekelőtt rendészeti feladatokat látott el: minden évben több hétig járőrözött a máltai szorosban, a Tirrén-tengeren, Szicília körül és az Adria bejáratánál. Ha az európai hatalmak keresztes hadiflottát állítottak fel, akkor ahhoz a máltaiak is mindenkor csatlakoztak. Mégis, a 17. században az ispotá-

29 P. Earle: i. m. 102–103.

30 Idézi: E. Bedford: *The Great Siege* i. m. 19.

31 Ez utóbbiról ld. N. Valin: *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jerusalem* i. m. 294–310.

32 A máltai kalózkodás ismertetésekor a fenti összefoglaló műveken kívül elsősorban P. Earle kiváló monográfiájára (i. m. 97–191.) és M. Fontenay fontos kiegészítő adatokkal szolgáló (fentebb javarészt már idézett) tanulmányaira támaszkodtam.

33 M. Fontenay: *Corsaires de la foi* i. m. 365.

34 A máltaiak félelmetes hadihajójáról, a carrackról ld. H. J. A Sire: i. m. 87–88.

lyosok már döntően a kalózkodást tartották a muszlimok elleni hadviselés fő formájának. Ebből a furcsa háborúból a Máltán tartózkodó kb. ötszáz rendtag³⁵ többféleképpen vette ki részét. Ahhoz, hogy a rendi hierarchiában előre léphessenek, meg kellett tenniük négy ún. *teljes karaván*-1, vagyis négy, egyenként hat hónapig tartó szolgálatot kellett teljesíteniük a rend valamelyik hajóján. Ilyenformán az egyes gályák fedélzetén állandóan 25–30 lovag tartózkodott, akik jobbra a levantei hajóforgalom fosztogatásával töltötték el kiszabott idejüket.³⁶ A zsákmány magát a rendet illette, ezért a vállalkozások a lovakok zömének inkább csak hírnevet és dicsőséget hoztak. A rendi *corso* anyagi eredményeit illetően a legnagyobb bizonytalanságban vagyunk, hiszen hiányoznak a statisztikailag értékelhető adatok. Néhány nagy, látványos fogás ellenére valószínű, hogy a zsákmányszerző utak hozadéka messze elmaradt a ráfordítások mögött. 1630-ban, amikor a máltai flotta fenntartása 150–200 000 piaszterbe került, a rend kalózkodásból származó éves bevételét, a gályarabokat nem számítva, 9000 piaszterre (12 000 écu) becsülték.³⁷ 1660 táján a nyereség mindössze 15 000 piasztert (20 000 écut) tett volna ki.³⁸

Ezzel szemben a Máltáról induló egyéni kalózkok tengeri kalandozásai feltehetőleg tisztes hasznot hajtottak. A magánvállalkozók tevékenységét az 1605-ben kiadott statútum szabályozta. Eszerint a szigetről csak az ún. *Tribunale degli Armamente* engedélyével, a nagymester pátenlevelével és csak máltai (rendi vagy nagymesteri) zászló alatt indulhatott kalózhajó Barbariába vagy a Levantéba. A tulajdonos(ok)nak és a kapitánynak vállalnia kellett, hogy keresztényekben nem tesznek kárt, a zsákmány egy tizedét leadják a nagymesternek, és a maradék részt pontosan meghatározott szabályok és sorrend szerint osztják fel a rend egyéb igényjogosultjai, a kapitány, a legénység és a befektetők között, s hogy viták esetén alávetik magukat a *Tribunale* ítéletének.³⁹ A lovagrend vezetése 1600 és 1624 között 280 *corso*-ra (összesen 350 hajónak) adott ki engedélyt, ami évi átlagban 14 hajónak felel meg. Ez a szám 1660–1675 között 20–25-re szökkent fel, s ez az időszak tekinthető a máltai privát kalandozások fénykorának.⁴⁰ A vállalkozásokat legtöbbször változó összetételű befektetői társaságok finanszírozták, amelyekben meghatározó szerepet játszott egy kb. 50 főre tehető, zömében lovagi eredetű csoport. Rendszerint ők adták a *corso*-hoz szükséges szaktudást és tőkét, ha pedig anyagi erejüket meghaladó befektetésre volt szükség, ők kutattak fel részvényeseket és kötvényeseket, akiket aztán a zsákmányból a fent említett szabályok szerint fizettek ki. Egy zsákmányeladási listából arra lehet következtetni, hogy 1660 táján a máltai magán-*corso* kb. 120–150 000 piaszter bevételt hozott évente.⁴¹ E döntően

35 *M. Fontenay*: Corsaires de la foi i. m. 382.

36 A kötelező karavánok száma a 16. században három volt, s ugyanennyire csökkent a 18. században is. Vö. *M. Fontenay*: Corsaires de la foi i. m. 372.; *P. Earle*: i. m. 106.; *H. J. A Sire*: i. m. 83.

37 Legalábbis ezt a számot közli *M. Fontenay*: Corsaires de la foi i. m. 378. A piaszter a nyolc réal értékű spanyol ezüsttallér neve.

38 *M. Fontenay*: La place de la course i. m. 1337. Ezek a számok nagyon bizonytalanok.

39 *P. Earle*: i. m. 108. skk.

40 *M. Fontenay*: Corsaires de la foi i. m. 367.

41 *M. Fontenay*: La place de la course i. m. 1336–1337.

kapitalista módszerekkel szervezett vállalkozásokat az 1670-es évek közepéig franciák, olaszok és más „külföldiek” uralták. XIV. Lajos király 1679-ben kiadott rendelete azonban a franciákat a máltai zászlók alatti kalózkodás abbahagyására kötelezte.⁴² Ezután helybéli üzletemberek léptek a helyükre, de a máltai *corso* elkerülhetetlenül hanyatlásnak indult. Málta szigete, a kalózkodás fővárosa, a 18. században fokozatosan kereskedelmi és szolgáltató központtá, a franciák keleti kereskedelmének fontos támaszpontjává vált.

A máltai kalózkodók zsákmányában a foglyok számítottak a legértékesebbnek. Ezek számáról szintén kevés értékelhető adatunk van, de például 1660–1662 között évi átlagban mintegy 200 új rabszolgát hurcoltak a szigetre, akiknek zöme muszlim és oszmán alattvaló volt. 1655 és 1674 között a máltai karanténban átlag 125 levantei rabot regisztráltak évente, de a rend hajói által ejtett foglyokkal együtt ez a szám 200–250-re is felmehetett.⁴³ Az elfogottak azonban ennél jóval többen lehettek, mivel egy részüket súlyos sarcért még a helyszínen eladták rokonaiknak vagy lakóhelyük közösségének. A többieket Máltára szállították, ahol először karanténba zárták, majd a nagymesternek járó tizedet megadva, nyílt árverésen áruba bocsátották őket. A rabok jó részét maga a rend vette meg, hogy aztán közülük sokakat mindjárt a gályák evezőpadjaira ültessen. 1632-ben a rend hat hajóján 1284 gályarab húzta az evezőket.⁴⁴ A többieket erődítési munkákon, műhelyekben, a konventben vagy a nagymesteri palotában dolgoztatták. Számos foglyot a franciák, a spanyolok, a nápolyiak és a pápai udvar vásárolt meg gályarabnak. A lovagrend emberei és a közönséges máltai lakosok ugyancsak nagy számban vettek rabokat, és aztán hajóikon, üzleteikben és házaikban alkalmazták vagy bérbe adták őket.⁴⁵

A legtöbben mégis azzal a szándékkal szereztek rabszolgákat, hogy később váltásdíjat kapjanak értük. Ugyanis, mint a Mediterráneum minden kalózvárosában, itt is a rabok kiváltásával lehetett a legnagyobb haszonra szert tenni, hiszen így egy rab átlagosan a háromszorosát hozta annak, mintha gályarabnak adták volna el. A kiváltás formái szinte teljesen megegyeztek azokkal, amelyek Észak-Afrikában, Kö-

42 *M. Fontenay*: Corsaires de la foi i. m. 383.; *H. J. A. Sire*: i. m. 91.

43 *M. Fontenay*: Risque corsaire i. m. 195–196.

44 *P. Earle*: i. m. 169.

45 A máltai rabok életéről ld. *P. Earle*: i. m. 168–178. Akárkihez tartoztak is, a raboknak éjszakára be kellett vonulniuk valamelyik nagy rabbörtönbe (*bagno*), amelyek Valettában, Birguban és Sengleában épültek. Nappal vasabroncsot erősítettek a lábukra, hogy ne tudjanak megszökni. A börtönökben a muszlim foglyok mecsetet alakíthattak ki maguknak, istentiszteleteiket és ünnepeiket saját „papjaik” irányításával ülhették meg, egymás és a máltaiak közötti ügyeleteiket pedig saját bírái (*kádik*) előtt (is) intézhették. A jómódú raboknak megengedték, hogy külön rezidenciát tartsanak lenni, de az éjszakákat gyakran nekik is a közös börtönökben kellett eltölteniük. – A muszlim foglyok életéről kortárs török leírással is rendelkezünk: Mádzsundsuzáde Musztafa kádi, aki 1597-ben máltai kalózkodás fogságába esett, és két év múlva szabadult, egy jobbára versekből álló, igen elnagyolt, naplószerű feljegyzést hagyott ránk élményeiről. Ezt összefoglalóan ismertette: *İsmet Parmaksızođlu*: Bir Türk kadısının esaret hatıraları. *Tarih Dergisi* 1953. 77–84. Teljes német fordítása: *Walter Schmucker*: Die maltesischen Gefangenschaftserinnerungen eines türkischen Kadı vor 1599. *Archivum Ottomanicum* 1970. 191–251. Mai török nyelvre fordítva (sok hibával) kiadta: *Cemil Çiftçi*: Macuncuzade Mustafa Efendi: Malta esirleri. Istanbul, 1996.

zép-Európában (a magyar–oszmán határon) és másutt szokásban voltak, ám néhány eltérés is megfigyelhető.⁴⁶ Az egyik az, hogy a muszlim világban nem léteztek (pontosabban a 13. század után megszűntek) az olyan, rabváltással hivatásszerűen foglalkozó intézmények, mint például a szabadító rendek és szervezetek a keresztényeknél.⁴⁷ A másik az, hogy a szultáni udvar csak esetlegesen, ún. főraboknak vagy befolyásos rokonokkal és ismerősökkel rendelkező raboknak segített.⁴⁸ Ez történt például 1590 novemberében, amikor 29 Máltán raboskodó oszmán fogoly elengedéséért hat máltai lovag szabadon bocsátására tett ígéretet.⁴⁹ A már említett Mádzsundsuzáde Musztafa efendi pedig a szultán anyjának (*valide szultán*) köszönhette, hogy a móreai szandzsák kormányzója magára vállalta tetemes, 500 aranyra rúgó váltásdíjja kifizetését.⁵⁰ Ilyen körülmények között a Máltára hurcolt törökök (és a török alattvaló zsidók) főleg rokonaikra és ismerőseikre számíthattak. Akárcsak Magyarországon és a Mediterráneum más részein, Máltán is bevett módszer volt egy-egy rab hazaengedése, hogy szülőföldjén próbálja összegyűjteni a maga és néhány társa váltásdíját. Ha a kísérlet kudarcot vallott, vagy a vállalkozókedv hiánya és más természetű nehézségek miatt bele sem fogtak, akkor utolsó menedékként azokhoz a rabváltással üzletszerűen foglalkozó kereskedőkhöz fordulhattak, akik mindkét világban otthonosan mozogtak, bírták mind a keresztény, mind a muszlim hatóságok jóindulatát, és mindkét oldalon megbízható partnerekkel rendelkeztek. Ezek az „ügynökségek” segítettek a raboknak kapcsolatot teremteni övéikkel, és a váltásdíjat is megelőlegezték, ha láttak némi esélyt pénzük visszaszerzésére.⁵¹

A fentebb említett párizsi dokumentumokból egy ehhez hasonló, eddig ismeretlen rabkiváltó társaságot ismerhetünk meg. A vállalkozás fejének az izmiri francia

46 A magyarországi rabszedés és -kereskedelem legújabb, minden részletre ügyelő összefoglalása: *Pálffy Géza*: A rabkereskedelm és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez). Fons 1997. 5–78.

47 *S. Bono*: i. m. 267–349.; *Stephen Clissold*: The Barbary Slaves. London, 1977., főleg 12–16., 102–129.; *P. Earle*: i. m. 86–88.; *A. Rieger*: i. m. 331–334. Különösen hasznos: *Michel Fontenay*: Le Maghreb barbaresque et l’esclavage méditerranéen aux XVe–XVIIe siècles. Les Cahiers de Tunisie 1991. 157–158. sz. 7–43. Ld. még *Bartolomé Bennassar–Lucile Bennassar*: Les Chrétiens d’Allah. L’histoire extraordinaire des renégats, XVIe et XVIIe siècles. Paris, 1989.

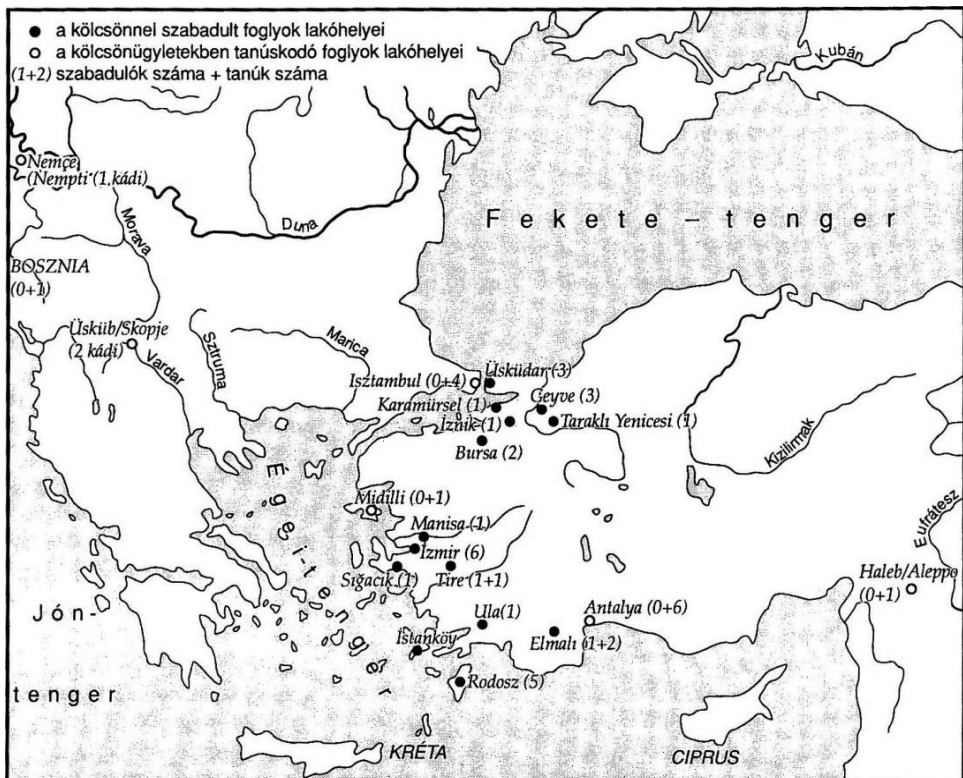
48 Az oszmán kormányzat hozzáállását idegenben raboskodó alattvalóikhoz részletesen vizsgálta *Nicolas Valin*: Note sur l’attitude des sultans ottomans et de leurs sujets face à la captivité de leurs en terre chretienne (fin XVe–XVIe). Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 1992. 375–395. Nagy hiányossága, hogy nem ismeri a magyarországi eredményeket, s ezért kénytelen nyitva hagyni olyan kérdéseket, amelyeket a hazai kutatás már rég megoldott (pl. nem ismeri a „főrab” fogalmát). Vö. *Uő.*: Deux documents sur la libération de musulmans captifs chez les Francs (1573). Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 1993. 223–230.

49 İstanbul. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Mühimme defterleri 67., 73/20., 69., 280/140., 292/146., 297/149., 373/186.

50 *W. Schmucker*: i. m. 247.

51 Néhány ilyen, Máltán is működő vállalkozót említ: *P. Earle*: i. m. 89., 91., 168–169., 172., 174. Vö. *N. Valin*: Deux documents i. m. 225–227., 229–230. Ebben az üzletágban a legkiterjedtebb hálózatot a livornói zsidók hozták létre. A 17. század végi Tuniszban például – ottani hittestvéreikkel együttműködve – ők váltották ki a keresztény rabok 44%-át: *M. Fontenay*: Le Maghreb barbaresque i. m. 26–29.

konzul, Jean Dupuy látszik, aki 1626-ban foglalta el ezt a posztot, és 1651-ig képviselte a francia kereskedők érdekeit a Levante új, rohamosan fejlődő kereskedelmi központjában.⁵² A konzul üzlettársai Máltán éltek és a kádik szóhasználatára szerint kereskedők (*tádzsir*) és kapitányok (*kapudán*) voltak. Az egyiket Dzsaki Vijal-nak (talán Giacomo Vialli), a másikat pedig Dzsovan Menzelet(e)/Mezellet-nek (talán Giovanni Menzelet) hívták. A konzul és a két máltai egymás törvényes, teljhatalmú megbízottjaként (*vekil-i serijje ve kajmakám*) járt el, s a bizonylatok tanúsága szerint három és fél év alatt (1625. június 7. és 1628. november 19. között) 28 oszmán rabot segítettek hozzá ahhoz, hogy visszatérhessen szülőföldjére, s további hétnek (köztük két zsidónak) juttatták el a rokonok pénzküldeményeit. A kiváltott személyek java része Anatólia nyugati-délnyugati vidékéről és néhány égei-tengeri szigetről (Rodosz, Isztanköj) származott. Ha ezekhez a településekhez hozzávesszük az elismervények tanúi között felbukkanó, más úton-módon szabadult, vagy továbbra is fogságban maradó személyek lakhelyeit, továbbá a fogoly kádik korábbi hivatali székhelyeit, akkor jól kirajzolódik az a terület, ahonnan oszmán alattvalók ezekben az években máltai fogságba estek (ld. az alábbi térképet).

⁵² Daniel Goffman: *Izmir and the Levantine World, 1550–1650*. Seattle–London. 1990. 120.

Ahogy az másutt is lenni szokott, a foglyok váltságdíja jelentősen különbözött az illető családi háttere, anyagi teherbíróképessége szerint. Az összegeket egy kivételtől eltekintve *rijál gurus*-ban (spanyol nyolc-real, piaster) adták át a raboknak. A három társ a 28 fogolynak összesen 12 736,5 gurust adott kölcsön, ami hatalmas összeg és arra utal, hogy a hitelezők nem riadtak vissza a merész kockázatvállalástól. A legtöbb pénzt Musztafa Cselebi ibn Elhadzs Emrullah burszai lakos kapta, aki 1091,5 gurust fizetett szabadulásáért, a legalacsonyabb áron pedig Kavli bin Elhadzs Musza szabadult, akinek mindez 191 és 1/4 gurusába került.⁵³ Az oszmán rabok átlagosan 442 gurust róttak le szabadulásukért. Ez az összeg három kiadási tételt foglalt magába: a váltságdíjat (*haha*), az ún. *kapu hakki*-t (minden bizonnyal a nevükre kiállított menlevél ára) és a hajó bérét (*gemi* vagy *szefine kiraszi*), amiért hazaszállították őket. A költségek megoszlását csak egy esetben ismerjük: a Tarakii Yenidzszeszi-ből való Redzseb bin Zülfikárnak a váltságdíj 200 aranyába (kb. 300 gurus), a menlevél és a hajóbér pedig együttesen 54 gurusába került.⁵⁴

A kialakult váltságdíjat és az egyéb költségeket olykor a konzul, máskor meg a máltai kereskedők előlegezték, s mindenkor a két utóbbi adta át a raboknak egy fogoly kádi és több tanú jelenlétében. Az esetek zömében a rabok *dejn-i seri*-nek, azaz a muszlim vallásjog által szankcionált adósságnak ismerték el a felvett összeget, és kötelezettséget vállaltak arra, hogy amint Izmirbe érnek, hiánytalanul megtérítik a francia konzulnak. Egyszerre és közösen felvett kölcsönrel szabaduló rabok néha kezességet vállaltak egymásért, de egészében véve ritkán neveztek meg jótállókat. Ehhez hasonlóan az is meglepetést okoz, hogy az ügyletek között mindössze egy olyan akadt, amelyben a kiváltó társaság kamatot kért a raboktól. Négy. Gejvéből való szabaduló vállalta, hogy a közösen felvett 950 gurus helyett 1425-öt fizet vissza a francia konzulnak, ami 50%-os kamatot jelent. Tudva, hogy a kiváltók általában nem emberbaráti szeretetből, hanem a magas haszon reményében dolgoztak,⁵⁵ arra kell gondolnunk, hogy a többi esetben a rabok a nekik ténylegesen átadottnál magasabb összeg átvételét ismerték el, s ily módon igyekeztek homályban hagyni a kamatfizetés tényét. Ezt a feltételezést támasztja alá az az elismervény, amelyben Bosztán bin Junusz kijelentette, hogy az említett kereskedőktől 470 gurust vett fel „az iszlám országában megszokott kamatra” (*dijár-i iszlám muámeleszi üzere*), és ezen megszabadította magát a hitetlenek kezéből. Ám miután pontosan ugyanekkora összeg visszafizetésére vállalt kötelezettséget, nyilvánvaló, hogy 470 gurus adósságába már a kamatot is beszámították.⁵⁶ Gyanúkat aztán csaknem bizonyossággá teszi egy karamürszeli török, bizonyos Mehmed reis és a francia konzul között létrejött egyezség. 1626. május közepén Mehmed reis a városából való, máltai fogságba esett Hüszejin bin Haszan váltságdíjára 300 gurust adott át a konzulnak, s ezen felül

53 BN, DO. Manuscrit fonds turc. 1234. 28. és 5. old.

54 Uo. 24. old.

55 A Tuniszban működő kereskedők általában 20–22% kamatot kértek: *M. Fontenay*: Le Maghreb barbaresque i. m. 27.

56 BN, DO, Manuscrit fonds turc. 1234. 18. old.

üdzret-i kidem címen 30 gurust fizetett neki.⁵⁷ A konzul vállalta, hogy a menlevél és a hazahozatal költségeit megelölegezi, amit Mehmed reis majd utólag megtérít neki. Mármost a szóban forgó rab egy hónappal később 525 és 1/4 rijál gurus átvételét ismerte el a konzul máltai üzlettársaitól, vagyis a váltságdíján felül papíron 225 és 1/4 gurust vett fel.⁵⁸ Ha az egyetlen ismert esetben 54 gurus elegendő volt a menlevél és az utazás költségeire, akkor a 225 gurus mértéktelenül soknak tűnik erre a célra. Vagyis okkal tehető fel, hogy a konzul és emberei jókora kamatot követeltek a segítségért, amit azonban valamilyen okból igyekeztek eltitkolni, s ezért a kamattal megemelt összeg átvételét ismertették el a kiszolgáltatott helyzetben lévő rabokkal.⁵⁹ Ezzel arra is magyarázatot kapnánk, hogy miért volt olyan magas a váltságdíjak összege.⁶⁰

A legfontosabb motívum tehát a francia konzul rabkiváltó tevékenységében az anyagi haszonszerzés lehetett. Első, dokumentálható kölcsönét még 1625-ben, tehát konzuli kinevezése előtt nyújtotta, ami arra utal, hogy üzleti vállalkozásként kezdett foglalkozni a török rabok hazahozatalával. Másfelől konzulként rá is volt utalva arra, hogy mindenből pénzt csináljon, hiszen hivatalát nyilvános árverésen, jelentős összegért vásárolta a francia államtól, fizetést nem kapott, hanem a francia kereskedőtől szedett „konzuli illetékből” (*konzoloszluk hakkı*) fedezte befektetését és költségeit.⁶¹ Ám a személyes érdekeken túl nyilvánvaló nemzeti politikai és kereskedelmi számítások is vezették. Izmir az 1610-es évekre a kelet-nyugati kereskedelem fő tranzitkikötőjévé fejlődött, ahol a levantei kereskedelemben korábban uralkodó

57 Az arab betűkkel írt török kifejezés értelme nem világos; ha a fenti formában olvassuk, talán „rang-idősségi illetékek”, „előkelő emberért járó illetékek” fordíthatnánk; ha a kifejezés második szavát *kadem*-nek értelmezzük (erre ugyanannyi jogunk van), akkor „(be)lépési illetékek” (esetleg: „jőszerencse-illetékek”) fordíthatnánk. Akármelyik a helyes, bizonyos, hogy a konzulnak fizetett közvetítési jutalékot jelenti.

58 BN, DO, Manuscrit fonds türe. 1234. 12., 22., 36. old.

59 Ez a „szemérmesség” azért is furcsa, mert bár az iszlám elvben tiltotta a kamatszédést, az oszmánok államában még a vallásjog emberei is természetes, mindennapi dolognak tartották az évi 20%-os kamatra történő pénzkölcsönzést. Így arra kell gondolnunk, hogy a konzorcium talán azért kendőzte a valóságot, mert az Oszmán Birodalomban megszokottnál jóval magasabb kamatot szedett. Az iszlám elvi álláspontjára: *Joseph Schachf*: Introduction au droit musulman. Paris, 1999. 124. Az oszmán gyakorlatra: *Ronald C. Jennings*: Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records. The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 1973. 168–216., főleg 183–187.

60 A mediterráneumi rabszolgapiaci és kiváltási árakra: *Jean Mathieu*: Trafic et prix de l’homme en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles. *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* 1954. 157–164.; *Maurice Aymard*: Chiourmes et galères dans la Méditerranée du XVIe siècle. In: *Mélanges en l’honneur de Fernand Braudel*. I. Histoire économique du monde méditerranéen, 1450–1650. Toulouse, 1973. 57–60.; *M. Fontenay*: L’Empire ottoman et le risque corsaire i. m. 196–197., 199.: *Uő*: Le Maghreb barbaresque i. m. 25–26., 34.

61 *P. Masson*: Histoire du commerce français i. m. 51–54., 77–95.; Histoire du commerce de Marseille. Publié par la Chambre de Commerce de Marseille sous la direction de Gaston Rambert. IV. De 1599 à 1660 par *Louis Dergasse*. De 1660 à 1789 par *Gaston Rambert*. Paris, 1954. 56–73.; *Niels Sleensgaard*: Consuls and Nations in the Levant from 1570 to 1650. *Scandinavian Economic History Review* 1967. 30–31.; *D. Goffinan*: i. m. 97–98., 120.

velenceiek és franciák éles küzdelmet folytattak a terjeszkedő angolokkal és hollandokkal a nyugat-anatóliai piacokért és nyersanyagokért. Az 1620-as években javában zajlott az európai felvásárlási rendszerek kiépítése Izmir hátországában, s ebben a versenyben az számíthatott sikerre, aki jó kapcsolatokat tudott kiépíteni a helyi hatóságokkal. Akik, mint a velenceiek, elsősorban a központi kormányzattól vártak védelmet, nagyon rosszul jártak, mivel Isztambul a 17. század elejétől fogva már nehezen tudta érvényesíteni akaratát a tartományokban. Ilyen körülmények között a francia konzulnak, aki saját kereskedőivel és az isztambuli francia követtel is állandó harcban állt az illetékek kivetése és elosztása miatt, elemi érdeke volt a helyi hatóságok bizalmának és támogatásának elnyerése. Ennek érdekében, akárcsak más idegegek, ő is rendszeresen nyújtott hiteleket az izmiri-khioszi kereskedelmi és vám-körzet oszmán adóbérlőinek. Alighogy hivatalba lépett, máris 2510 gurussal segítette ki Elkasz Avraham zsidó adóbérlőt, hogy az el tudja küldeni Isztambulba az udvari zsoldosok és egy szandzsákbég évdíjára követelt összegeket.⁶² 1629-ben a Bedr nevű örmény adóbérlőnek adott kölcsön 1500 gurust, amit az, Avrahamhoz hasonlóan, úgy térített meg, hogy a vámok egy részét átengedte a konzulnak.⁶³

A hatóságok kegyéért folyó versenyben nyilván további erkölcsi és politikai tekintélyt biztosított a franciának, hogy oszmán alattvalók kimentésében működött közre. Aligha véletlen, hogy a máltai tranzakciók éppen konzulsága első éveire esnek: valószínűleg így próbálta a városi hatóságok és a lakosság jóindulatát elnyerni és ezáltal helyzetét megszilárdítani. Ezzel viszont nemcsak saját mozgásterét növelte, hanem az egész francia náció megítélését javította, hiszen az oszmánok tisztában voltak azzal, hogy a máltai emberrablók között kiemelkedő számban képviseltették magukat a franciák (nyilván ugyanebből a megfontolásból működött közre a francia követ a fent említett, 1590–1592 körüli máltai-oszmán fogolycserében is), így aztán az egész rabváltási akciónak volt némi sajátos bája, hisz az a helyzet, amelyből a francia konzul anyagi és erkölcsi tőkét kovácsolt magának és kereskedőinek, java-részt éppen honfitársai erőszakos tengeri akciói következtében állott elő.

A fenti esetekből kibontható összefüggések ismételten aláhúzzák Szakály Ferenc magyarországi anyagból levont következtetésének helyességét, aki szerint a 16–17. századi oszmán határvidékeken folyó rabszedés és rabkiváltás erősen kihatott az érintett területek kereskedelmére.⁶⁴ Csakhogy míg ez a hatás nálunk erősen romboló volt, addig a Mediterráneumban kereskedő nemzetek némelyike számára kifejezetten előnyösnek bizonyult.

62 BN, DO, Manuscrit l'onds turc. 1234. 10. old. Dupuy a későbbiekben is kölcsönzött Avrahamnak, mígnem az utóbbi halálával (1635) komoly nehézségei támadtak kintlévőségeinek behajtásában; ld. *D. Goffman*: i. m. 127–128.

63 BN, DO, Manuscrit fonds turc. 1234. 6. old.

64 *Szakály Ferenc*: Ali koppányi bég sarca. (Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problematikájához). *Folia Historica* 1973. 49–51.

Függelék

Az izmiri francia konzul és két máltai kereskedő segédletével Máltáról kiváltott vagy pénzsegélyben részesített török rabok listája és váltságdíjaik összege (1625. június 7.–1628. november 19.) (A csillaggal jelölt raboknál a vállalkozók rokonok vagy barátok pénzét továbbították)		
Név, származási hely	Váltságdíj (<i>haha</i>)	kapu-illeték (<i>kapu hakki</i>) és hajóbér (<i>gemi</i> vagy <i>sefine kirasi</i>)
1. Bosztan bin Junusz, Elmalı	470 rijál gurus	benne a váltságdíjban
2. Redzseb bin Zülfikar, Taraklı Yenicesi	200 szikke-i haszene	54 rijál gurus
3. Muszli bin Abdurrahman, İstanköy	292 rijál gurus	benne a váltságdíjban
4. Mehmed bin Juszuf, İzmir	230 és 3/4 rijál gurus	benne a váltságdíjban
5.* Muszli Dede bin Merni. ?	348 rijál gurus	benne a váltságdíjban
6.* Haszan bin Veli, ?	560,5 rijál gurus	benne a váltságdíjban
7.* Bali bin Szülejman, ?	348 rijál gurus	benne a váltságdíjban
8.* Abdurrahman bin Mehmed, ?	163 és 3/4 rijál gurus	benne a váltságdíjban
9. Emrullah bin Ali, Geyve	950 rijál gurus (a három	benne a váltságdíjban
10. Elhadzs Ibrahim bin Saban, Geyve	gejvei rabé együtt;	
11. Abdulfettah bin Mahmud, Geyve	visszafizetendő: 1425 gurus)	
12. Haszan bin Ahmed, İstanköy	275 és 3/4 rijál gurus	benne a váltságdíjban
13. Hüsejzin bin Haszan, Karamürsel	300 rijál gurus + 30 gurus a konzulnak mint <i>ücre-i kidem</i>	külön, de nem ismeretes
13/a. Elhadzs Hüsejzin bin Kursun Haszan, Karamürsel	525 és 1/4 rijál gurus	benne a váltságdíjban
14. Mehmed bin Bali, İznik	429,5 rijál gurus	benne a váltságdíjban
15. Elhadzs Abdi bin Juszuf, Tire	780,5 rijál gurus	benne a váltságdíjban
16. Mehmed bin Turmis, İstanköy	304 rijál gurus	benne a váltságdíjban
17. Kavli bin Elhadzs Musza, Manisa (?)	191 és 1/4 rijál gurus	benne a váltságdíjban
18. Abd reisz bin Musztafa, Üsküdar	2000 és 3/4 rijál gurus	benne a váltságdíjban
19. Abd reisz fia, Mehmed	(hármuké	
20. Abd reisz unokaöccse, Ahmed	együtt)	
21. Elhadzs Musztafa bin Demür, İzmir	519,5 rijál gurus	benne a váltságdíjban
22. Muszli bin Mahmud, İzmir	1205,5 rijál-i kebir	benne a váltságdíjban
23. Ali bin Mahmud, İzmir	(hármuké	
24. Ibrahim bin Nebi, İzmir	együtt)	
25. Musztafa Cselebi ibn Elhadzs Emrullah, Bursa	1091,5 rijál-i kebir	benne a váltságdíjban
26. Oszmán bin Kara Mehmed, Ula	438 és 3/4 rijál-i kebir	benne a váltságdíjban
27. Ali bin Saban, Rodos	1727,5 rijál-i kebir	benne a váltságdíjban
28. Ivaz bin Szejámi csausz, Rodos	(a négy rodos ié együtt;	
29. Ali bin Ramazan, Rodos	mind a négyen	
30. Haszan bin Mahmud, Rodos	egymásnak kezesei)	
31. Elhadzs Musztafa bin Elhadzs Mahmud, Turbali falu (Anatólia)	597 és 1/4 rijál-i kebir	benne a váltságdíjban
32. Ibrahim bin Elhadzs Haszan, Siğacık	407,5 rijál-i kebir	benne a váltságdíjban
33. *Iljasz veled-i Mejir zsidó, İzmir	100 rijál gurus (anyja küldi)	(még nem szabadul)
34. *Szimo veled-i Jaszeif zsidó, Rodos	100 rijál gurus (egy tirei zsidó küldi)	(még nem szabadul)
35. *Ali Cselebi bin Abdullatif imam, Bursa	20 rijál gurus (anyja küldi)	(még nem szabadul)

PÁL FODOR

MALTESE PIRATES, OTTOMAN CAPTIVES, AND FRENCH TRADERS IN
THE EARLY SEVENTEENTH-CENTURY MEDITERRANEAN

Mediterranean historians consider the one hundred years between 1580 and 1680 as one of the golden ages of piracy. During this period, in addition to the many local 'entrepreneurs', four large and distinct groups distinguished themselves in this peculiar form of commerce; the *uscocs* in the Adriatic Sea, the North African corsairs, the Knights of the Order of Saint Stephen in Tuscany, and the Knights of the Order of Saint John of Jerusalem, who had settled on the island of Malta in 1531, and finally the so-called Northerners (the Englishmen and the Dutchmen).

This article examines the Maltese pirate-economy, namely the capturing and ransoming of Ottoman subjects, and the commercial and political interests that lay behind such transactions. The research was based on a collection of documents preserved in the *Bibliothèque Nationale* in Paris. In all likelihood, the collection was once the property of Jean Dupuy, French consul in Izmir between 1626 and 1651. The *defter* in question contains thirty-six legal certificates (*temessük* or *hüccet*) issued by Ottoman *kadis*. Twenty-seven of the thirty-six documents were issued by four different Ottoman *kadis* held captive on Malta. The certificates contain acknowledgments on the part of Ottoman subjects (made on their release from captivity) that they had taken out loans with the French consul in Izmir or with his agent living in Malta in order to pay off their ransoms.

From the documents one can get acquainted with a previously unknown redeeming business partnership. The leader of the enterprise was probably Jean Dupuy, the French consul at Izmir. The partners of the consul lived in Malta and, in accordance with the terms coined by the *kadis*, were traders (*tacir*) and captains (*kapudan*). The consul and his two Maltese trading partners acted as each other's legal representatives with full powers (*vekil-i şeviyye ve kaymakam*). Within a period of three and a half years (from June 7, 1625 to November 19, 1628) they assisted 28 Ottoman captives in their endeavours to go home. An additional seven captives received money from their relatives through them. The majority of the redeemed slaves were from west and south-west Anatolia and the rest came from some islands of the Aegean (Rhodos and İstanköy/Kos). The three business associates lent altogether 12,736.5 *guruş* to the 28 prisoners. The highest amount was given to Mustafa Çelebi ibn Elhac Emrullah, a resident of Bursa, who paid 1091.5 *guruş* towards his release; the lowest sum was paid by Kavli bin Elhac Musa, whose release cost 191 1/4 *guruş*. The Ottoman captives paid 442 *guruş* on average for their freedom. This amount included three items: the ransom (*baha*), the so-called *kapu hakkı* (this was probably the price of the letter of safe-conduct written out in their name), and seafare (*gemi* or *sefine kirası*?).

The primary motive of the French consul's redemptive activity was financial gain. At the same time, however, his actions served to strengthen the position of the French merchants in Izmir, a rapidly expanding new centre for international trade.